

Мирко БУРАНОВИЋ
Титоград

КУЛТУРА ПИСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊИХ ШКОЛА У СР ЦРНОЈ ГОРИ

Писменост је један од основних облика изражавања и стварања и темељни дио опште културе човјека. Због значаја који има за образовни и културни развој ученика, њено његовање један је од главних задатака наставе матерњег језика и књижевности у основној и средњој школи.

У основним и средњим школама у СР Црној Гори постоје повољни услови за успјешну наставу матерњег језика и књижевности. Школе имају стручан наставни кадар, школске библиотеке са фондом књига који задовољава библиотечке стандарде, потребне уџбенике и приручнике и друга наставна средства, па ипак задаци наставе се само дјелимично остварују, а писменост већине ученика не задовољава.

Наставним планом за основну школу, за реализацију програмских садржаја матерњег језика и књижевности, планирано је 1.285 часова (за осам разреда), и то 750 за учење језика и писмено и усмено изражавање и 535 за наставу књижевности. Тако велики број часова пружа могућност да се програмски задаци успјешно реализују и да ученици солидно савладају наставно градиво и оспособе се за коректно писмено и усмено изражавање.

Главни узроци недовољно развијеној писмености већине ученика средњих школа, према досадашњим анализама, леже у бројним пропустима наставе, а прије свега учења језика, несистематичном раду у знатном броју школа, готово одсутној иоле озбиљној пажњи на планском развијању писмености. Ученици све мање читају, рјеђе раде писмене вјежбе и задатке, усмено изражавање потиснуто је у задњи план. Поред тога анализе указују и на друге узроке, као што су културна и економска

неразвијеност средина у којима ученици живе, низак ниво језичке културе тих средина и негативан утицај масовних медија.

Устаљено је мишљење да је једино задатак школе, односно наставе матерњег језика и књижевности, да његује изражајну културу ученика и да их оспособи за коректну језичку комуникацију. Неоспорно је да школа има највише услова и могућности да организовано ради на развијању писмености ученика, али она не може, без сарадње и заједничког дјеловања са другим институцијама, културним и јавним радницима и друштвом у цјелини, тај задатак у потпуности да оствари. Та сарадња, на жалост, до сада није остварена у довољној мјери и језичка култура још није постала брига свих који су дужни да је развијају. Не поштују се усвојене језичке норме и тамо гдје би то било обавезно.

За слабу писменост већине ученика свака средина има и „кривце“ који су ван ње. Тако се у средњим школама окривљује настава матерњег језика у основној школи, а у основној школи низак културни и економски ниво средине, нерад ученика и масовни медији, који одузимају вријеме потребно за читање и вјежбање писмености. У неким срединама, опет, сва се кривица за муцавост у усменом изражавању и танку и блиједу писменост сваљује само на наставу и наставнике основне и средње школе.

Проблем недовољне писмености већине ученика средњих школа био је присутан и прије реформе средњег усмјереног образовања (1976. г.), али је у току реформе постао акутнији, јер је средњим образовањем обухваћена цјелокупна популација.

Републички завод за унапређивање васпитања и образовања редовно је, анализирајући наставно-васпитни рад у средњим школама, посвећивао особиту пажњу језичкој култури и писмености ученика. Интензивирао је рад на научном пројекту „Наставник и наставна технологија у школама усмјереног средњег васпитања и образовања у СР Црној Гори“, у оквиру којег се истражује и организација наставе матерњег језика и писменост ученика. Истраживањем је обухваћено 2.637 ученика из 10 школа, које се налазе у јужној, средњој и сјеверној регији Црне Горе и по условима рада, структури наставног кадра и ученика репрезентују садашња стања усмјереног средњег образовања у Републици. Управо, оне се знатно разликују по организационој структури и развијености, педагошкој традицији и квалитету образовања. Неке су настале механичким спајањем разних модела средњих школа (економских, техничких, медицинских, гимназија и школа ученика у привреди). У таквим школама се образују ученици за преко 20 занимања, а неке имају преко 2.000 ученика. Школе које су задржале организациону и програмску структуру гимназија, са стручним наставним кадром и другим повољним

условима за наставу, по правилу, имају врло добар успјех и одњеговану писменост ученика.

У току истраживања резултата наставе матерњег језика и књижевности прегледана је педагошка документација¹⁾ од значаја за анализу и одговоре на питања која пројекат поставља, а посебно за анализу и оцјену писмености ученика. Посјећени су часови 48 професора на којима су били заступљени разноврсни облици рада, наставне методе и коришћена расположива наставна средства. Дошли смо до сазнања да писменост већине ученика није добра. Што је то тако има више узрока, али се посебно манифестују они који резултирају из својеврсних пропуста и слабости наставног процеса.

Услјед малог броја часова за реализацију врло обимног програма матерњег језика и књижевности (по три часа седмично у I и II и по два у III и IV разреду), у наставној пракси се запоставља наставка језика и писменог и усменог изражавања у корист наставе књижевности. Укупан број часова матерњег језика у средњој школи (350) знатно је мањи него што је био прије реформе у четвороразредним средњим стручним школама, а чак за 37% мањи него што је био у гимназијама. Овако мали број часова не пружа могућност чак ни стручним, педагошким и методички образованим наставницима да квалитетно и у потпуности остваре задатке наставе. Матерњи језик је изгубио доминантно мјесто у наставном плану, а самим тим и истакнуто мјесто које је имао као општеобразовни предмет. Оријентационим планом за наставу језика и усменог и писменог изражавања планирано је знатно мање часова него за наставу књижевности, а у пракси се и тај број часова смањује. Већина наставника који предају у средњим школама завршила је студијске групе на којима се књижевност изучава као главни предмет, па ти наставници имају више афинитета за књижевност него за језик и писмено изражавање.

Настава језика и усменог и писменог изражавања је много тежа и сложенија од наставе књижевности, а и ученици су мање заинтересовани за ове програмске садржаје, па је за успјех потребна посебна стручна и методичка припремљеност наставника и истрајност у раду јер се у овој области резултати теже и спорије постижу.

Није мали број наставника матерњег језика у средњим школама који сматрају да ученик у средњој школи не може стећи писменост ако је није стекао у основној, па и не улажу

¹⁾ Прегледани су годишњи распореди градива, мјесечни планови рада наставника, дневници рада и оцјене успјеха и писмености ученика, програми рада стручних актива, литературних, драмских и рецитаторских секција и редакција ученичких листова. Посебна пажња посвећена је прегледу и читању великог броја школских, домаћих и наградних писмених задатака. Прочитан је и знатан број ученичких радова објављених у ђачким листовима.

напор да је његују, него само оцјењују њихову писменост или неписменост, и то не увијек поузданим критеријумима. Код таквих наставника рад на његовању писмености своди се на обавезне школске писмене задатке (раде се по четири у I и II и по два у III и IV разреду у току школске године). Писмене вјежбе и домаћи задаци се раде повремено, без потребних припрема и контроле. Други писмени састави, код већине наставника, и не раде се, тако да ученици завршавају средњу школу а да нијесу научили да пишу: записнике, извјештаје, молбе, писма, да испуњавају административне и друге обрасце, да користе стручну литературу, рјечнике, енциклопедије и друге писане изворе. Овако сужавање наставе писмености и учења језика негативно утиче не само на писменост ученика него и на њихово опште образовање и културу у ширем смислу.

Пропусти у настави језика особито се испољавају у исправљању школских задатака. Знатан број наставника задатке исправља рутински, без озбиљнијих интервенција и упутстава како да ученици исправе грешке. Не планира се вријеме израде писмених задатака, па се у току седмице раде задаци у више одјељења и наставник за кратко вријеме треба да исправи и оцијени и до 200 задатака. Тада наставник задатке исправља површно, само грубље правописне грешке, не образлаже оцјене и не истиче оно што је у задатку добро, а што не ваља. Тако писани и исправљани задаци мало користе развијању писмености ученика.

Има и врло стручних и педагошки образованих наставника који стрпљиво и смишљено раде на његовању писмености ученика, који често организују вјежбања и уче ученике како се приступа обради теме, како се прави план и тезе за израду и ученици се упућују у основе теорије писмености. Такви наставници постижу добар успјех, а ако предају ученицима континуирано од I до IV разреда, успијевају да их описмене и у њиховим одјељењима у IV разреду нема ученика чија писменост не задовољава. Ови наставници објективно оцјењују задатке и њихов критеријум је знатно строжи, док наставници који недовољно раде на развијању писмености и који су наставу језика свели на минимум, претјерано благо оцјењују писменост ученика, а често је и не вреднују при извођењу годишњих оцјена, па се дешава да врло писменим ученицима закључују ниске оцјене због тога што нијесу прочитали једно или два дјела из домаће лектире, или научили пјесму напамет. Ти наставници не схватају да је писменост ученика највиши дomet и крајњи циљ наставе језика и књижевности и трајна образовна и културна вриједност коју ученик износи из средње школе.

Да би се боље сагледало стање писмености у средњим школама, даћемо статистички приказ оцјена писмених задатака ученика обухваћених истраживањем:²⁾

ОЦЈЕНЕ ПИСМЕНИХ ЗАДАТАКА ПО ШКОЛАМА:

Назив центра — школе	Оцјене писмених задатака						
	Одлич.	В. доб.	Добр.	Довољ.	Недов.	Неоц.	Свега
Биотехн. образ. центар „Душан Влаховић“ — Бар	4	14	50	82	94	15	259
Обр. цент. „Милоје Добрашиновић“ (II школа) Б. Поље	4	26	45	100	96	15	286
Школски центар за средње образ. и васпит. — Будва	7	20	21	30	27	8	113
Образовни центар „Петар I Петровић Његош“ Даниловград	9	25	33	71	82	9	229
Школски центар сред. усм. образовања — Иванград	26	25	51	100	127	27	356
Школски центар „30. септембар“ — Рожаје	9	28	30	61	66	22	216
Школски центар „Сергије Станић“ — Титоград	14	30	66	155	110	25	400
Школа „Слободан Шкерковић“ — Титоград	35	66	81	80	51	17	330
Школа „25. мај“ — Тузи	3	11	25	37	55	12	143
ШЦ „Иван Горан Ковачић“ — Херцег-Нови	16	35	69	88	76	21	305
С В Е Г А :	127	280	471	804	784	171	2.637
	4,81%	10,62%	17,86%	30,49%	29,74%	6,48%	

На основу непосредног увида у наставу и педагошку документацију и статистичких података писмености ученика, даћемо неке судове о писмености ученика. Ученике, према степеном оцјени писмених задатака, можемо сврстати у пет група. Статистички подаци нијесу увијек поуздан показатељ, поготово кад се ради о писмености ученика, јер се критеријум оцјењивања појединих наставника јако разликује. Али истраживањем су обухваћене школе свих категорија, од оних у којима су организација и квалитет наставе врло добри и критеријум оцјењивања објективан, до оних у којима је квалитет наставе скромнији и оцјењивање ученика блаже, па статистички приказ оцјена доста реално одражава стање писмености. Разлике у квалитету писмености условљене су, у првом реду, квалитетом наставе,

²⁾ У табели су дате оцјене првог задатка у II полугодишту школске 1985/86. г.

али и неким другим факторима као што су: културна и економска развијеност средине, услови рада, стручност наставног кадра и структура ученика.

Из статистичких података се види да је проценат ученика који су стекли одличну писменост релативно мали (4,81%). То су, по правилу, ученици са одличним општим успјехом. Они су одлично савладали програм из језика и књижевности и стекли солидна знања из теорије писмености, познају технику писања свих врста писмених састава, знају да ураде план и тезе за израду задатака; знају да користе литературу, енциклопедије, рјечнике и да примијене стечена знања из језика и књижевности и других области, да њима поткрепљују своје ставове и расправе. Задаци им се одликују зрелошћу и логиком у разради теме, врло добрим стилем и богатом лексиком.

Ови ученици поклањају пуну пажњу његовању писмености и стицању језичке културе, редовно раде писмене вјежбе, домаће задатке, семинарске радове, реферате, наградне писмене задатке, пишу за ђачке и друге омладинске листове. Знатан број њих чини прве покушаје у писању литерарних радова и у томе имају успјеха. Они посједују културу рада, редовно извршавају своје школске обавезе, читају активно школску и домаћу лектуру, учествују у раду литерарних, драмских и рецитаторских секција и у редакцијама школских листова.³⁾

Задаци ученика старијих разреда су зрелије разрађени, а то је резултат вишег нивоа образовања и језичке и књижевне културе. И задаци ученика I и II разреда такође, садржајни су и врло писмени. У њима доминира емотивност и поетски стил, у чему се понекад претјерује. И у основној и средњој школи поједини наставници подстичу ученике на такво писање и више га вреднују.

Знатно је више ученика чија је писменост врло добра (10,62%). И то су одлични и врло добри ученици, који су врло добро савладали наставни програм матерњег језика и основе теорије писмености. Њихови задаци се одликују зрелом разрадом. Они сигурно владају реченицом и знају јасно и лијепо да кажу своје мисли, запажања и судове и да успјешно врше писмену анализу књижевних дјела, да уоче њихове поруке и стилске и језичке вриједности, да логично закључују. Њихови задаци имају све главне елементе добре писмености: зрелу и потпуну разраду, чврсту композицију, јасан и сажет стил. Неки наставници дају за један степен нижу оцјену због безначајних, омашком направљених, правописних грешака, па отуда међу врло добрим задацима има оних који по битним елементима писме-

³⁾ „Кораци“, лист ученика школе „Слободан Шкерковић“ у Титограду; „Титова омладина“, лист ученика Средњошколског центра из Будве; „Искра“, лист школ. центра „Иван Горан Ковачић“ — Херцег-Нови; „Јулске ватре“, лист ученика ШЦ „Петар I Петровић Његош“ из Даниловграда; „Младе руке“, лист ученика ШЦ „30. септембар“ из Рожаја.

ности не заостају за одличним. И врло добри ученици посјеђују радну културу и темељито извршавају школске задатке, раде на развијању писмености и учествују у раду литерарних секција у редакцијама ђачких листова, раде наградне писмене задатке. Ово су ученици који подједнако солидно раде и књижевне и друге теме.

Ученици чији су задаци оцијењени оцјеном добар (17,86%) солидно су савладали језичку материју и основе теорије писмености. Њихови задаци су скромније садржине и разраде. У њима нема крупнијих стилских, језичких и правописних грешака. И ови ученици имају културу рада, релативно доста читају, редовно раде домаће задатке, писмене вјежбе и учествују у ваннаставним активностима које доприносе развијању опште културе, а посебно културе писменог и усменог изражавања. Писменост ових ученика се оштрено побољшава из разреда у разред.

Најбројнија је групација ученика чија писменост задовољава (30,49%). Међу њима је највише оних који су у основној школи, углавном, савладали граматичка и правописна правила и који познају структуру реченице. И у њиховим задацима нема тежих стилских, граматичких и правописних грешака, али је садржина задатака доста оскудна и непотпуна. Они се труде да своју писменост побољшају и у томе многи успијевају. Међу њима има појединаца који редовно читају, пишу домаће задатке, писмене вјежбе. Много успјешније раде књижевне теме. На другој страни, има и ученика у овој групи који нијесу савладали неке основне елементе писмености. Они раде задатке без плана и у њима има лоше стилизованих мисли, правописних грешака. Ти задаци су само за нијансу бољи од оних који су оцијењени негативном оцјеном.

Много је ученика чија писменост не задовољава (29,74%), који у основној школи нијесу стекли ни неопходни минимум знања из граматике и правописа. Неки од њих и не покушавају да раде школске писмене задатке и не улажу напор да писменост побољшају. Дошли су у средњу школу са изразито малим знањем и писменошћу, а ту су хладно примљени и на почетку обесхрабрани. Тим ученицима наставници не поклањају никакву пажњу нити настоје да их науче писмености.

У школској пракси његовање културе писменог изражавања углавном је препуштено наставницима матерњег језика, док други наставници веома мало доприносе развијању језичке културе ученика. Ни средства масовних комуникација, преко којих ученици добијају велики број информација, нијесу увијек добар узор за његовање језичке културе. Штампана, телевизија, радио не његују довољно језички израз и не служе се стандардним књижевним језиком. Културни и друштвени радници у својим бројним иступањима могли би знатно више да допринесу уна-

пређењу језичке културе уколико би се досљедно служили стандардним језиком.

Неопходна је заједничка друштвена активност на развијању културе изражавања. Веома је значајно да сви наставници у школама, књижевници, јавни и културни радници његују књижевни језик и добар стил, јер је њихов утицај у развијању језичке културе незамјенив. Велику штету добром укусу и добром језичком изразу ученика чине забавне ТВ емисије и ревијална штампа, чији је језик прост, сиромашан и често вулгаран.

Језичка култура се не стиче ни лако ни брзо. Њу треба његовати у свим сегментима друштва, јер је утицај средине на културу изражавања све већи. Темпо живота је бржи и ученици више немају довољно времена за активно читање врхунских умјетничких дјела из којих се најбоље учи, и живот, и језик и писменост.

Mirko Đuranović
Titograd

CULTURE OF WRITTEN EXPRESSION OF SECONDARY SCHOOL PUPILS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF MONTENEGRO

Summary

Literacy is an essential element of general culture and a condition of a successful interpersonal communication and acquiring a broader culture and education. Thus, the improvement of literacy is one of the main objectives of mother-tongue teaching process in elementary and secondary schools. The mother-tongue teaching programmes for elementary and secondary schools are dealing with written and oral expressions as a special field. A good literacy is a final and most precious result in teaching language and literature, and its objectives are realized if students are qualified to express clearly their knowledge, thoughts and feelings in standard literary language.

Not enough attention has been given to cultivating of linguistic expression and developing the pupil's literacy. Schools are the only institutions to organize and develop written and oral culture of pupils.

More suitable conditions for developing literacy in elementary and secondary schools of Montenegro have been created — schools have a qualified teaching staff, libraries with rich stocks of books, modern teaching means, contributing to a higher literacy of pupils.

The main reasons of an insufficiently developed literacy of the secondary-school pupils may be traced in the way of organizing the teaching process of mother-tongue and literature, as well as in a disintegrating action of all those responsible for cultivating language in schools and in an inadequate contribution of cultural institutions, press, television and radio.

However, the literacy of secondary-school pupils should not be criticized too much, as 30—40% of pupils finish a secondary education with excellent, very good and good literacy.

It is obvious that the teaching process of mother-tongue and literature could be better and more successfully organized, if the subject-teachers were more responsible at realizing their objectives.

A good literacy of young generation may not be achieved only through a teaching process and by learning language and literacy at schools. It is, however, necessary to integrate the actions of the society as a whole, not to speak of cultural institutions, public and cultural workers. The accepted linguistic standards should be consistently respected in all mass media and social milieus, and a clear linguistic expression should be cultivated. A written word should be clean and clear and a lot has to be done to prevent an increasing penetration of foreign influences and language vulgarization.

